

[mi[ti[ők]]]

Interpretációs és egyeztetési félhálók a névmások leírásában

Szécsényi Tibor

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

Kovács Viktória

SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Bús Ivett Virág

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

Összefoglaló

A tanulmány a Maleczki (1995)-ben a főnévi kifejezések interpretációjának leírásánál használt félhálós strukturált modellt terjeszti ki a személyes névmások interpretációjának leírására. Megállapítja, hogy a különböző személyes névmások által referált atomi és plurális entitások a teljes interpretációs félháló hierarchikusan elhelyezkedő részfélhálóit alkotják, illetve hogy a tegező és a magázó formák, illetve az *az/azok* mutató névmások nem illeszthetők be szervesen ebbe a struktúrába. A tanulmány második részében az interpretációs félhálók homomorf egyszerűsített változatával a magyar alanyi egyeztetési jelenségeket magyarázza, kitérve a vegyes szám- és személyjegű koordinációk egyeztetési tulajdonságaira, illetve a visszaható névmások és azok antecedensei közötti egyeztetési jelenségeket írja le. A vegyes koordináció során kialakuló alanyi egyeztetési jegy, illetve a visszaható névmási alak meghatározásához ezekben az egyeztetési félhálóknak a legkisebb felső korlát félhálóműveletet alkalmazza.

Kulcsszavak: strukturált modell, interpretációs félháló, exkluzív és inkluzív névmás, duális névmás, egyeztetési félháló, személyes névmás, visszaható névmás, vegyes egyeztetés

1. Bevezetés

A természetes nyelvek leírása során arra törekszik a kutató, hogy a nyelvnek, a nyelvtudásnak egy modelljét alkossa meg. Ezek a modellek lehetnek teljesen vagy csak részlegesen formalizáltak. A formalizálás teszi lehetővé, hogy a használt fogalmakat, összefüggéseket, módszereket pontosan, egyértelműen fogalmazzhassuk meg, illetve a választott formalizmus segíthet az összefüggések megtalálásában is, vezeti a kutató kezét, kiemel bizonyos részleteket.

A nyelvi kifejezések jelentésének a leírása során gyakran használunk matematikai modelleket, melyek olykor csak egyszerű halmazelméleti modellek, máskor viszont olyan modell megalkotására van szükség, amelyben a modell alapjául szolgáló elemek nem csak rendezetlen elemei egy halmaznak, hanem valamilyen struktúrába rendeződnek. Ebben a tanulmányban ilyen strukturált modellek használatát vizsgáljuk meg, nevezetesen a félháló struktúrát, és megnézzük hogyan lehet szemantikai és szintaktikai jelenségek leírására használni.

A magyar nyelvben a főnévi kifejezések interpretációjának a leírására Maleczki (1995) használt félhálós modellt. A használt elméleti háttér bemutatása után először ezt a főnévi interpretációs félhálós modellt terjesztjük ki a névmások, elsősorban a magyar személyes névmások interpretációs tulajdonságainak a leírására. Ezenkívül azonban megmutatjuk azt is, hogy az interpretációs félháló segítségével más névmási rendszerek leírása is elképzelhető, a világ nyelveiben megfigyelhető más névmási struktúrák interpretációs tulajdonságai is feldolgozhatóak.¹ A dolgozat második részében megvizsgáljuk, hogy ennek a reprezentációnak egy bizonyos értelemben leegyszerűsített változatával hogyan lehet egy szintaktikai jelenséget, az alanyi egyeztetést és a visszaható névmások antecedensükkel való egyeztetését leírni.

A dolgozat alapjául Bús Ivett Virág szakdolgozata szolgált (Bús 2019), annak újragondolt, továbbfejlesztett változatát olvashatják most. A tanulmány így azt is bemutatja, hogy a tudományos gondolatok kutatók nemzedékein keresztül is továbbélhetnek, a tudományos gondolkodásmód témavezetőről hallgatóra, majd annak téma-vezetőjére hagyományozódik.

2. Elméleti hátterek

2.1. Félhálók

Hogy egyértelműek legyenek a későbbiekben használt fogalmak, ebben a szakaszban néhány szót ejtünk a félhálóról, algebrai struktúrákról, relációkról és műveletekről, megadjuk a fogalmak definícióit.²

A félhálóknak két, egymással egyenértékű meghatározását lehet adni, az egyiket egy halmazon értelmezett relációval, a másikat a halmazon értelmezett művelettel. A két definiálási mód egyenértékű, az egyik definícióból le lehet vezetni a másik által használt fogalmakat, és fordítva is, ezért a tanulmányban hol relációként, hol műveletként hivatkozunk a halmazt strukturáló tulajdonságra.

Legyen \leq az adott H halmazon értelmezett gyenge rendezési reláció, azaz olyan reláció, amely reflexív, tranzitív és antiszimmetrikus!³

- (1) A (H, \leq) rendezett halmazt *félhálónak* nevezzük, ha H tetszőleges kételemű $\{a, b\}$ részhalmazának van legkisebb felső korlátja, ahol $d \in H$ felső korlátja $\{a, b\}$ -nek akkor és csak akkor, ha $a \leq d$ és $b \leq d$, és a legkisebb felső korlát a felső korlátok legkisebbike, azaz $c \in H$ a legkisebb felső korlátja $\{a, b\}$ -nek, ha tetszőleges d felső korlát esetén $c \leq d$. (Gyuris–Varasdi–Maleczki 2006: 170)

¹ Jelen tanulmányban nem kívánjuk a főnévi csoportok interpretációját teljes mértékben tárgyalni, elsősorban a névmásokra fókuszálunk. Ennek megfelelően csak a Maleczki (1995)-ben használt interpretációs struktúrára építünk, vagyis a főnévi csoportok interpretációit (atomi vagy plurális) entitásokként, vagyis nulladrendű predikátumként képzeljük el, nem pedig tulajdonsághalmazokként, másodrendű predikátumként (l. pl. Barwise–Cooper 1981). A névmások szempontjából egyszerűbb és elegendő az atomi interpretáció, másrészt viszont a két módszer egyenrangú (l. Maleczki 1995: 200–201).

² Részletesebb leírásokat lásd például Partee–Ter Meulen–Wall (1990)-et vagy Gyuris–Varasdi–Maleczki (2006)-ot.

³ reflexivitás: $\forall x \in H: x \leq x$; tranzitivitás: $\forall x, y, z \in H: (x \leq y \wedge y \leq z) \rightarrow x \leq z$; antiszimmetrikusság: $\forall x, y \in H: (x \leq y \wedge y \leq x) \rightarrow x = y$

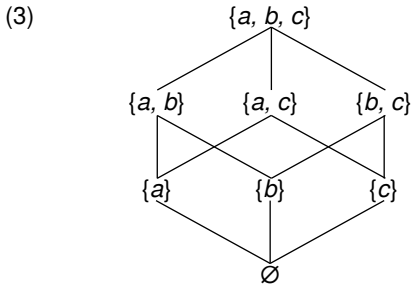
Ha a halmaz két eleme a félhálón értelmezett relációban áll egymással ($a \leq b$), akkor azt mondjuk rájuk a későbbiekben, hogy az egyik *dominálja* a másikat (b dominálja a -t).

Legyen \oplus az adott H halmazon értelmezett művelet!

- (2) A $\langle H, \oplus \rangle$ egyműveletes algebrai struktúrát *félhálónak* nevezzük, ha \oplus kommutatív, asszociatív és idempotens.⁴ (Gyuris–Varasdi–Maleczki 2006: 169)

A két definíció egyenértékű, hiszen a rendezési félháló két elemének legkisebb felső korlátjának a meghatározását tekinthetjük a halmazon értelmezett műveletnek, ami viszont mindig kommutatív, asszociatív és idempotens lesz. Egy félhálóművelet alapján pedig létrehozhatunk egy olyan rendezési relációt, ami megfelel rendezési félháló kritériumainak: $x \leq y : \Leftrightarrow x \oplus y = y$.

A legegyszerűbb példát a félháló struktúrára egy háromelemű $\{a, b, c\}$ halmaz hatványhalmazán, vagyis a részhalmazainak a halmazán értelmezett \subseteq „részhalmaza” reláció, illetve \cup „unió” művelet adja. A félhálókat gyakran ún. Hasse-diagrammal adjuk meg:

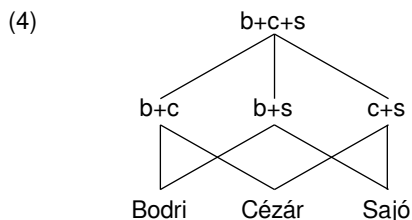
2.2. A magyar főnevek és főnévi csoportok félhálós interpretációja Maleczki (1995) alapján

A főnevek és főnévi kifejezések interpretációját Landman (1989a; 1989b) és Link (1991) munkáira támaszkodva Maleczki (1995) egy olyan modellben adta meg, amelyben nem pusztán individuumok találhatóak, hanem az individuumokat egy félhálóba rendező strukturált modellben. Ekkor a modellnek nem csak atomi, individuális vagy szinguláris elemei vannak, hanem ezenkívül duális, plurális elemei is.⁵ Ezek a modellbeli entitások, az atomiak és a plurálisok egyaránt, félháló algebrai struktúrát alkotnak, mégpedig az atomi elemek halmazának a hatványhalmazán (részhalmazainak a halmazán) értelmezett „részhalmaza” reláció szerinti rendezésnek megfelelőt: a duális entitások a kételemű halmazoknak feleltethetők meg, a triálisok a háromelemű halmazoknak stb. Az egyes főnevek interpretációja ennek a teljes, individuumokra épülő félhálónak a zárt részfélhálói a modellben. A *kutya* főnév interpretációját egy olyan modellben, ahol három kutya tulajdonságú atomi

⁴ kommutativitás: $\forall x, y \in H: x \oplus y = y \oplus x$; asszociativitás: $\forall x, y, z \in H: (x \oplus y) \oplus z = x \oplus (y \oplus z)$; idempotencia: $\forall x \in H: x \oplus x$

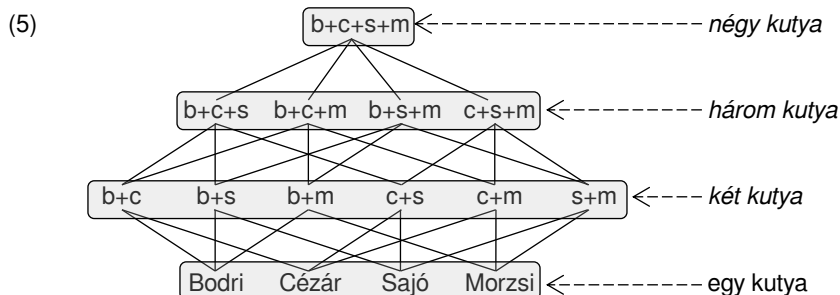
⁵ A tanulmányban itt és a későbbiekben is kizárólag atomos, vagyis megszámlálható kifejezésekkel foglalkozunk, a nem megszámlálható, pl. anyagneves kifejezésekkel nem.

individuum található, *Bodri*, *Cézár* és *Sajó*, a következő Hasse-diagrammal ábrázolt félhálóként adhatjuk meg (Maleczki 1995: 206):

ahol a *Bodri*, *Cézár* és a *Sajó* az atomi entitások, a $b+c$, $b+s$, $c+s$ és a $b+c+s$ pedig a plurális entitások. A *kutya* interpretációs félhálóján és a teljes strukturált modell félhálóján is értelmezhető továbbá egy additív művelet, amely a hatványhalmazon értelmezett halmazunió művelettel egyenértékű; ez az additív művelet a félhálón a legkisebb felső korlát műveletként értelmezhető.⁶

A főnevek interpretációs félhálója (lásd (5), (Maleczki 1995: 218)) a főnével alkotott főnévi kifejezések interpretációjánál referálási tartományként szolgál: a főnévvel egy főnévi csoportot alkotó determinánsok a főnévi interpretációs félháló egy részhalmazát jelölik ki, amelynek elemei a determináns által specifikált módon a főnévi csoport lehetséges interpretációiként szolgálhatnak a modellben. Maleczki (1995) végigvesz néhány determinánst a magyar nyelvből, és jellemzi őket referálási tartományuk és referálási módjuk alapján.

Az *egy* determinánst tartalmazó főnévi csoport referálási tartománya a főnév interpretációs félhálójának az atomi elemeit tartalmazza, és a referálási módja diszjunktív (Maleczki 1995: 216). Ebben az esetben megkülönböztethetünk megengedő és kizáró diszjunkciót: az első esetben az *egy* határozatlan névelős főnévi kifejezés interpretációját kapjuk, azaz akkor lesz igaz az *egy kutya ugat* mondat, ha *legalább* az egyik atomi entitás rendelkezik az *ugat* tulajdonsággal, míg az utóbbi esetben az *egy* számneves főnévi csoport interpretációjával állunk szemben, azaz az iménti mondat csakis akkor lesz igaz, ha *pontosan* az egyik atomi entitás rendelkezik az

⁶ Az additív atomos félhálónak van legfelső eleme ($b+c+s$), de nincs legalsó eleme. Mint látni fogjuk, a főnévi csoportok interpretációjaként ezen félháló elemeinek egyes részhalmazai szolgálnak, és bár van olyan főnévi kifejezés (pl. *egy kutya sem*), aminek a referálási tartománya üres, ez az üres halmaz nem a félhálóban jelenik meg, mint legalsó elem, hanem a hatványhalmazban.

adott tulajdonsággal, a többi nem. Hasonlóan, az n tőszámnévvel ellátott főnévi kifejezés esetében ($n \in \{\text{kettő, három, négy ...}\}$) az n -áris entitások tartoznak a főnévi csoport referálási tartományába, és a referálás módja kizáró diszjunkció.

A határozatlan névelőhöz és a számnevekhez hasonlóan adta meg néhány más determinánst tartalmazó főnévi kifejezés interpretációját is: a *néhány* determináns referálási tartománya a főnévi félháló nem atomi elemeit tartalmazza, a referálás módja pedig diszjunkzív (Maleczki 1995: 219); a *sok*, illetve *kevés* determinánsos főnévi kifejezések referálási tartománya azokra az elemekre terjednek ki, amelyek aritása egy meghatározott mértéket meghalad, illetve azt nem éri el, a referálási módjuk diszjunkzív (Maleczki 1995: 220–221); a *minden* determinánst tartalmazó főnévi csoport referálási tartománya pedig a főnév interpretációs félhálójának a maximális eleme (Maleczki 1995: 228).

A Maleczki (1995) által bemutatott főnévi interpretációs rendszerben a modell elemeinek a strukturáltsága miatt nemcsak a főnevek interpretációit lehet összehasonlíthatóan és átláthatóan megadni, hanem a főnevekre épített főnévi csoportok interpretációit is, és így a determinánsok viselkedése is jobban értelmezhető, leírható a modell segítségével. A többes számú kifejezések, illetve a több entitásra referáló kifejezések is ugyanabban az elméleti keretben adhatóak meg mint az interpretációs félháló meghatározott részei.

Bár Maleczki a tanulmányának címében a főnevek és a determinánsok interpretációját ígéri, a tulajdonnevek interpretációjáról is ejt pár szót, miszerint „bármely tulajdonnév denotációja egyszerűen az objektumstruktúra egy-egy atomjának felel meg” (Maleczki 1995: 210). Látható, hogy olyan algebrai szemantikai modellt adott meg, amelyben a nevek modellbeli megfeleltője, interpretációja egy-egy individuum, entitás, de a strukturált modellt úgy is fel lehetett volna építeni, hogy ott a nevek másodrendű predikátumként viselkedjenek, vagyis az interpretációjuk egy-egy tulajdonsághalmaz legyen. Azonban sem Maleczkinél, sem a jelen tanulmány szempontjából nem szükséges az ismertetett egyszerűbb modelltől eltérni. Az egyszerűbb strukturált modellben Maleczki a kollektív-disztributív olvasatokat sem kezeli, ezzel kapcsolatban érdemes áttanulmányozni Simkó (2015)-öt.

A tulajdonnevek interpretációja azt is megmutatja nekünk, hogy Maleczki nem csupán a főnévi denotáció strukturált ábrázolásaként képzei a modelljét, hanem úgy, hogy minden referáló kifejezés referenciája egy komplex félháló struktúrába szerveződik. A tulajdonnevek denotációja ennek a komplex félhálónak az atomi elemei, a főnevek denotációi pedig a komplex félháló részfélhálói. A modell, a félháló struktúra illetően kiterjesztése lehetővé teszi számunkra, hogy más referáló kifejezések interpretációját is elhelyezhessük ebben a interpretációs félhálóban. Ebben a dolgozatban azt a célt tűztük ki, hogy a személyes és visszaható névmásokhoz is megadjunk egy olyan félháló struktúrát, amely segít megfogalmazni a névmások referencialitási tulajdonságainak az általános jellemzőit.

2.3. Névmások

A névmások csoportja alaktani szempontból egységességet mutat, ezért zárt szóosztálynak tekintjük, funkció és jelentés szempontjából azonban nem viselkednek egységesen, éppen ezért a névmások csoportja több szempont alapján is alcsoportokra osztható.

A kifejezések jelentésének megadásához minden esetben figyelembe kell venni a kifejezés kontextusát. Ez a névmásokra fokozottan igaz, hiszen nem rögzítetten utalnak konkrét világbeli dolgokra, mint a nevek. A névmások jelentésének megadásához a kontextuson túl figyelembe kell venni az adott névmás funkcióját is. Funkció alatt két dolog érthető, egyrészt a névmás nyelvtani funkciója, amely alapján funkcionális alcsoportokra osztható (személyes-, visszaható-, mutató- stb.) (Kugler–Laczkó 2000), másrészt a névmás kontextusban betöltött szerepe (koreferencia, deixis, halmazreferencia) (Laczkó 2004; 2005).

A szemantikai elméleti keretek a névmások jelentését legtöbbször a szövegben betöltött szerepük alapján határozzák meg, így azok a névmások, amelyek a szövegelőzményben antecedenssel rendelkeznek, kötött változóként jelennek meg az antecedensükkel összeindexelve, azok a névmások pedig, amelyek nem rendelkeznek antecedenssel, a szövegelőzményben szabad változóként értelmezhetők egy dinamikus elméleti keretben.

Jelen tanulmányban a személyes-, mutató- és visszaható névmások interpretációjára teszünk kísérletet úgy, hogy kizárólag a névmáson morfológiailag jelölt információkat vesszük figyelembe, tehát nem célunk meghatározni a névmások konkrét világbeli referensét.

A névmások által hordozott információk elsősorban a szám és személyjegyekből tevődnek össze. Az egyes szám első személy jelöli például a kontextusban a mindenkori beszélőt, az egyes szám második személy pedig a hallgatót, tehát a kommunikációban résztvevő individuumokat. A további személyjegyek és morfológiai információk további szituációkat előfeltételeznek, tanulmányunkban ezeknek a modellezésére teszünk kísérletet.

3. A félhálós interpretáció kiterjesztése a névmásokra

A következőkben tehát azt próbáljuk meg leírni, hogy a névmások, névmási rendszerek denotátuma hogyan adható meg egy félhálós struktúra segítségével. Nem törekszünk az összes névmás kimerítő leírására, csupán példákon mutatjuk be, hogy milyen lehetőségek és problémák adódhatnak a leírás során. Csak a mondatban önállóan szereplő névmásokat vizsgáljuk, nem foglalkozunk a más főnévi csoportokban megjelenő névmásokkal, így például a határozott névelő előtti mutató névmással (*ez a két fiú*) vagy az alany esetű birtokos névmással (*az ő kalapjuk*), amely névmások alakját nem csak a referenciájuk határozza meg, hanem a főnévi csoporton belüli szintaktikai, egyeztetési folyamatok is befolyásolják. Nem térünk ki továbbá a névmások különböző alakváltozatainak a magyarázataira sem (*vele* vs. *ővele*).

Az interpretációs félháló egy additív atomos félháló lesz, legalsó elem nélkül,⁷ melyben az atomok az egyedi entitások lesznek, a nem atomi elemek pedig a többes entitások. Feltételezzük, hogy a névmási referáló kifejezés típusát más grammatikai vagy kontextuális hatások határozzák meg, azt azonban, hogy a megadott típusú névmásból melyik példány kerül kimondásra, vagyis hogy melyik névmási kifejezéssel tudunk az adott referenciájú entitásra utalni, a referenciális struktúrában

⁷ A félhálónak a 6. lábjegyzetben leírtak szerint nincs legalsó eleme. Ugyan van olyan névmás (*senki, semmi*) aminek az interpretációja egyetlen individuumra sem utal, de éppen ezért nem is kell a modellbe referenciával nem rendelkező, absztrakt entitást fölvenni.

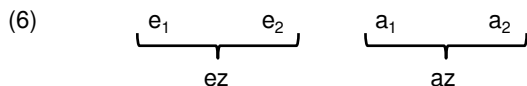
elfoglalt pozíciójából olvasható le. Például abban a szituációban, amelyben Hugó és én vacsorázunk, az ezt kifejező mondatban a Hugóra és a rám utaló névmási kifejezésnek alany esetű személyes névmásnak kell lennie, de hogy a magyar nyelvben rendelkezésre álló alany esetű személyes névmások közül a *mi* névmás kerül a mondatba (*Mi vacsorázunk*), már csak az alany esetű személyes névmási interpretációs félháló alapján kapjuk meg: az én+Hugó duális entitásra csak ezzel tudunk referálni.

Módszerünk a következő: feltételezzük, hogy a modellben az aktuális diskurzusban elérhető atomi entitásokra épülő additív félháló struktúrát találunk. Ezeket az atomi elemeket a vizsgált névmási rendszernek megfelelő tulajdonságok alapján csoportokra osztjuk. Ezután megvizsgáljuk, hogy a félháló különböző csomópontjai által jelölt entitásokra a névmási rendszer melyik elemével tudunk referálni. Azt várjuk, hogy a referáló névmás választását egyértelműen meghatározza, hogy melyik atomi entitások összegeként, legkisebb felső korlátjaként áll elő a vizsgált entitás. Ezután megfogalmazzuk a referáló névmás választásának a szabályszerűségeit.

Ugyanannak a névmástípusnak a különböző esetű változatait nem vizsgáljuk, feltételezzük, hogy az esettől eltekintve ugyanúgy jellemezhetőek.

3.1. Mutató névmások

A magyarban a mutató névmásoknak négy alakja van, a közelre és a távolra mutató névmások, azaz a proximális és disztális demonstratívumok lehetnek egyes, illetve többes számúak: *ez, ezek, az, azok*. Ezek közül az *ez* és az *az* referál atomi entitásra.⁸ Ahhoz, hogy az összes lehetséges plurálisentitás-típust meg tudjuk vizsgálni, a modellünkben legalább két *ez*-zel és két *az*-zal referálható atomi entitásnak szerepelnie kell: e_1, e_2, a_1, a_2 :

Az ezekből az atomi elemekből összeállított plurális entitások esetében azonban nem egyértelmű, hogy melyik mutató névmással tudunk rá utalni, sőt az atomi entitásokra referáló névmások sem stabilak a diskurzus kisebb egységeiben sem:

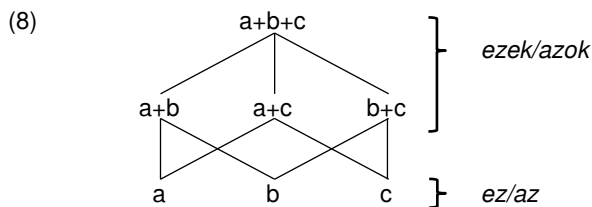
- (7) (könyvekre mutatva)
- Ezt_{e₁} és azt_{a₁} Amáliának adom, ezt_{e₂} és azt_{a₂} pedig neked. Ezeket_{e₁+a₁} ő fogja átnézni, azokat_{e₂+a₂} pedig te.
 - Ezt_{e₁} idén olvastam, ezt_{e₂} pedig tavaly, de ez_{e₁/e₂} jobban tetszett, mint az_{e₁/e₂}.

Látható, hogy a mutató névmásoknál a közelre, ill. távolra mutató szituáción belül, tagmondatról tagmondatra is változhat (lásd Tóth–Csatár 2014; Csatár–Tóth 2015). Továbbá a plurális entitások esetében nem csak az őt alkotó atomi entitások tulajdonságai határozzák meg a névmási alak választását, vagyis a mutató névmás

⁸ Itt most természetesen az önállóan álló mutató névmásokra kell gondolni; a főnévi csoporton belüli, determináns-szerű használat esetén a mutató névmás számban a főnévi fejjel egyeztetődik, függetlenül a referencia számosságára: *ez/*ezek a két fiú*.

alakját, amivel egy atomi vagy plurális entitásra tudunk referálni, nem az entitás interpretációs félhálóban elfoglalt helye határozza meg. Természetesen a közelre és távolra mutató névmások közötti választás nem véletlenszerű, több tényező is befolyásolja azt: a relatív távolság, a beszélő, a hallgató és a referált entitás közötti közös figyelmi jelenet megléte, illetve mutató gesztus jelenléte is (Tóth 2019), de csak befolyásolják azt, nem meghatározzák.

A mutató névmások tehát nem alkotnak olyan interpretációs félhálót, mint amelyet első pillanatban gondolhattunk, vagy legalábbis nem olyan gazdagot. A mutató névmási félháló így nem tudja megjósolni a közelre és a távolra mutató névmások használatát, csak azt, hogy ha valamire mutató névmással utalunk, akkor egyes számú vagy többes számú névmással tehetjük-e ezt:

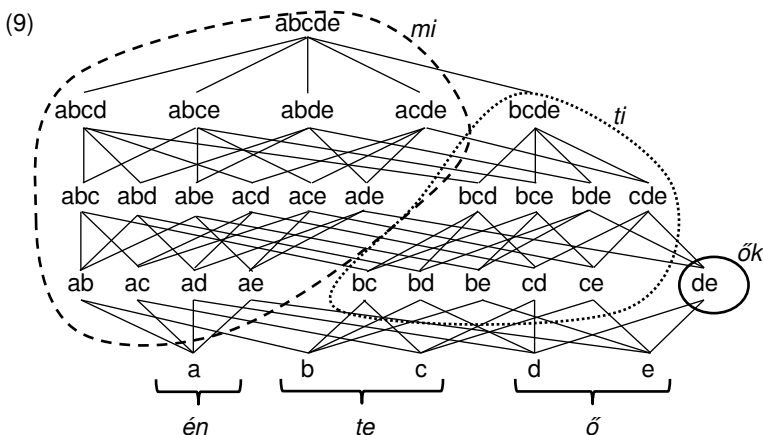
3.2. Személyes névmások

A személyes névmások interpretációs struktúrájába hat névmást kell elhelyezni, három egyes számút (*én, te és ő*), és három többes számút (*mi, ti és ők*). A későbbiekben megvizsgáljuk, hogy hogyan lehet az itt következő leírást kiterjeszteni más névmásokra is, mintha azok is személyes névmások lennének: a 3.2.1. szakaszban a tegező és magázó alakokat vizsgáljuk meg, az 3.2.2. szakaszban az élettelen dolgokra referáló harmadik személyű *az, azok* mutató névmások rendszerbe vonhatóságát is tárgyaljuk.

Tekintsük a (9) példában látható SL_{pp} (semi lattice of personal pronouns) személyes névmási interpretációs félháló atomi elemeit! Ezekre az egyes számú személyes névmásokkal tudunk utalni, ezek személyjegyei lesznek az atomi entitások tulajdonságai: *a* első személyű, *b* és *c* második személyű, illetve *d* és *e* harmadik személyű entitások. Ha a plurális entitásoknál az atomi entitások összes lehetséges kombinációját meg akarjuk vizsgálni, akkor legalább 5 atomra lesz szükségünk: feltételezzük, hogy egy első személyű entitásunk van,⁹ ezt kell tudnunk kombinálni legalább egy második és egy harmadik személyű entitással, illetve a második és a harmadik személyűeket is egymással. Továbbá előfordulhat, hogy több második személyű entitás is szerepel a diskurzusuniverzumban, mint ahogy több harmadik személyű is. Így összesen minimálisan egy első, kettő második személyű és kettő harmadik személyű atomra van szükség a modellben, hogy valamennyi lehetséges plurális kombinációt szemléltethessük.

Öt atomi entitásból tíz duális entitást, ugyanennyi triális entitást, öt négyindivíduoos és egy ötindivíduoos entitást lehet képezni, a (9) ábrán is látható módon:

⁹ További lehetőségekről lásd a 3.4. szakaszt.

A 31 elemből álló SL_{pp} félháló izomorf az $\{a, b, c, d, e\}$ halmaz hatványhalmazán értelmezett *részhalmaza* reláció, vagy az *unió* műveletek által definiált félhálólal.

A félhálóban levő plurális elemekre a többes számú személyes névmásokkal tudunk utalni. Mindegyik plurális entitáshoz egyértelműen meghatározható, hogy melyik névmás referál rá, a három csoportra osztott plurálisokra a három névmással: a szaggatott vonallal elkerített entitásokra a *mi* névmással, a pontozott vonallal elkerítettet a *ti* névmással, a folytonos vonallal elkerítettet pedig az *ők* névmással.

Megfigyelhető, hogy a különböző többes számú névmások referensei aszimmetrikusan oszlanak meg a referálási hálóban: sokkal több entitásra referálhatunk *mi* névmással, mint *ti*-vel vagy *ők*-kel. Megfigyelhető továbbá, hogy az *ők* entitások mindegyikéhez¹⁰ található egy azt domináló elemet a *mi* és a *ti* entitások között, ugyanígy bármely *ti*-elemet dominál egy *mi*-beli elem, fordítva viszont soha, a *mi*-vel referálható elemek egyikét sem dominálja *ti* vagy *ők*, illetve a *ti*-beli elemeket sem dominálja *ők* egyetlen eleme sem.

Az interpretációs félháló atomi elemei és a különböző névmással referált plurális entitások közötti kapcsolatot is érdemes szemügyre venni. Azok a plurális elemek, amelyekre a *mi* névmással referálunk, mind dominálják az első személyű atomi elemet, míg a többi plurális elem egyike sem. Hasonlóan, a *ti* névmással referálható plurális elemek mindegyike dominálja a második személyű atomi entitások valamelyikét, az *ők* által referáltak pedig nem. Ez és az előző bekezdésben foglaltak alapján az interpretációs félháló azon nem atomi elemeit, amelyekre a *mi* névmással referálunk, első személyű plurális entitásoknak nevezhetjük, azokat, amelyekre *ti* névmással referálunk, második személyű plurális entitásoknak, míg a maradékot harmadik személyű plurális entitásoknak nevezzük.

A teljes személyes névmási interpretációs hálóban részfélhálót alkotnak az első személyű plurális elemek: bármely két elemére nézve zárt a félhálón értelmezett

¹⁰ A (9) példában csak egyetlen ilyen plurális entitás található, több harmadik személyű atomi entitást figyelembe véve azonban ebből is több lenne.

additív művelet. Ugyanúgy részfélhálót kapunk, ha az első személyű plurális elemekhez hozzávesszük az első személyű atomi elemet is – ez a megfigyelés megerősíti ezeknek az elemeknek az egységes, első személyű entitásként való kezelhetőségét. Ezt a részfélhálót első személyű struktúrájának nevezzük: SL_1 .

Az első személyű elemek elhagyásával szintén egy, az additív műveletre zárt részfélhálót kapunk. Ebben szintén zárt részfélhálót kapunk a második személyű plurális entitásokat kiválasztva, amit a második személyű atomi elemekkel kiegészítve megkapjuk a második személyű entitások struktúráját: SL_2 .

Hasonlóan definiálhatjuk a harmadik személyű entitások félhálóját is: SL_3 .

A három részfélhálóban megtalálható atomi elemeket eddig a személyjegyükkel mint tulajdonsággal különböztettük meg. Mivel a személyes névmásokat az általuk referált individuumok diskurzusbeli vagy pragmatikai szerepei által különíthetjük el, nem pedig a grammatikai, formális személyjegyeik alapján, a továbbiakban egy ilyen alapú osztályozást is bevezetünk az atomi entitások számára, két bináris jegy segítségével. Az első személyű atomi entitást *beszélő* tulajdonságúnak tekintjük ([beszélő +]), míg a másik kettőt ezzel a tulajdonsággal nem rendelkezőnek ([beszélő -]). Az első és második személyű atomi entitások pedig formálisan résztvevői a diskurzusnak, beszélő és címzett, ezért őket a *résztvevő* tulajdonsággal rendelkezőnek tekintjük ([résztvevő +]¹¹), szemben a diskurzusban nem résztvevő harmadik személyű entitással ([résztvevő -]). Így a három egyes számú névmást, illetve az általuk referált atomi entitásokat a következőképpen jellemezhetjük:

(10)	<i>én</i>	a	[beszélő +; résztvevő +]
	<i>te</i>	b	[beszélő -; résztvevő +]
	<i>te</i>	c	[beszélő -; résztvevő -]
	<i>ő</i>	d	[beszélő -; résztvevő -]
	<i>ő</i>	e	[beszélő -; résztvevő -]

Ezek után már meg tudjuk fogalmazni a magyar többes számú személyes névmások interpretációjára vonatkozó szabályokat is:

- (11) A modell egy *e* entitására a *mi* többes szám első személyű személyes névmással referálhatunk akkor és csakis akkor, ha *e* olyan plurális entitás, ami dominál legalább egy [beszélő +] jegyű atomi entitást.
- (12) A modell egy *e* entitására a *ti* többes szám második személyű személyes névmással referálhatunk akkor és csakis akkor, ha *e* olyan plurális entitás, ami nem dominál egyetlen [beszélő +] jegyű atomi entitást sem, de dominál legalább egy [résztvevő +] jegyű atomi entitást.
- (13) A modell egy *e* entitására az *ők* többes szám harmadik személyű személyes névmással referálhatunk akkor és csakis akkor, ha *e* olyan plurális entitás, ami kizárólag [beszélő -] jegyű atomi entitásokat dominál.

A személyes névmások interpretációs félhálójában az első személyű félháló, a második személyű és a harmadik személyű félháló hierarchiába rendeződik. A rendezés alapjául az a korábbi megfigyelés szolgál, hogy bármilyen $n > m$ esetén SL_m

¹¹ Résztvevőnek tekintjük, függetlenül attól, hogy a beszélő által elmondott tartalmat csak a címzett hallgatja-e, vagy más is, illetve attól, hogy valójában a hallgató-e a valódi címzett.

valamennyi elemét dominálja SL_n valamely eleme, SL_n egyetlen elemét sem dominálja semelyik SL_m -beli elem. Ezt könnyű belátni, hiszen SL_m maximális elemét ha összeadjuk az SL_{pp} -n értelmezett művelettel egy SL_n -beli atomi entitással, akkor SL_n -beli elemet kapunk, SL_m maximális eleme pedig az összes SL_m -beli elemet dominálja. A kapott hierarchia tehát a következő:

$$(14) \quad SL_1 > SL_2 > SL_3$$

3.2.1. Tegező és magázó névmások

A magyar nyelvben nemcsak a *te* és *ti* második személyű névmásokat találhatjuk, hanem az *ön* és az *önök* magázó névmásokat is. Ezek egyeztetési szempontból harmadik személyűnek látszanak, hiszen alanyi pozícióban az ige velük harmadik személyű alakot vesz fel:

- (15) a. Ön szépen énekel/*énekelsz.
b. Önök szépen énekelnek/*énekeltek.

Referencialitás szempontjából azonban inkább a második személyű entitások felelnek meg nekik, az *ön* névmás referense [résztvevő +] jeggyel rendelkezik. Az *önök* többes számú névmás referensei pedig az előző szakaszban ismertetett vizsgálatoknak megfelelően szintén a második személyű *ti* referenseihez hasonlóan viselkedik, dominálják SL_3 elemeit:

- (16) a. Te/ti és Amália tegnap énekeltek. $Ti_{te/ti+Amália}$ nagy sikert arattatok.
b. Ön/önök és Amália tegnap énekeltek. $Önök_{ön/önök+Amália}$ /* $ők_{ön/önök+Amália}$ nagy sikert arattak.

Az SL_1 első személyű interpretációs félháló plurális elemei azonban dominálják a magázó névmások referenseit:

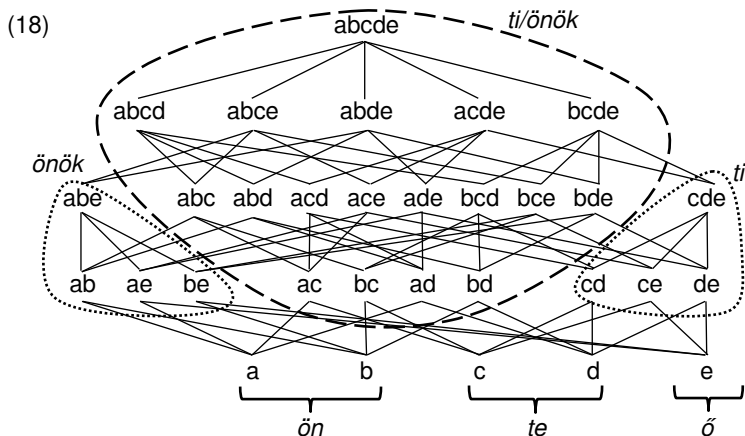
- (17) Én és ön/önök tegnap énekelünk. $Mi_{én+ön/önök}$ /* $önök_{én+ön/önök}$ nagy sikert értünk/*érték el.

A résztvevő de nem beszélő atomi entitások esetében egyértelműen eldönthető, hogy melyik második személyű entitásra referálunk tegező névmással, és melyikre magázóval. A beszélő legalábbis tisztában van a tegezett és magázott individuumok eloszlásával, normál beszédhelyzetben nem keveri az alakokat. Ezek alapján az interpretációs félhálóban a második személyű atomi entitásokat egy újabb tulajdonság mentén kétfelé oszthatjuk, vannak magázó névmással referálható atomi elemek: [formális +]; és vannak tegező névmással referálható atomi elemek: [formális -].

A tegező és a magázó névmások referensei tehát az SL_2 második személyű entitások félhálóján osztoznak. Két magázó névmással referált és két tegező névmással referált atomi entitást, valamint egy harmadik személyű atomi entitást alapul véve a (18)-ban látható SL_2 struktúrát kapjuk:

A félhálóban két pontozott vonallal körberajzolt tartomány van: a bal oldali a csak [formális +] tulajdonságú második személyű entitásokból építkező plurális entitásokat tartalmazza, ezekre az *önök* névmással referálhatunk, míg a jobb oldali a csak [formális -] tulajdonságú második személyű entitásokból építkező plurális entitásokat tartalmazza, amikre viszont a *ti* névmással referálhatunk. A legtöbb plurális második személyű entitást tartalmazó, szaggatott vonallal elkerített félháló-rész elemeiről

azonban nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a tegező vagy a magázó többes számú névmással lehet-e utalni. Ezek a plurális entitások egyszerre dominálnak formális és nem formális atomi entitásokat is.

Abban a situációban például, amelyben egy diák beszél a diáktársához (*te*) és a tanárjához (*ön*), a mindkettőjükre utaló személyes névmás többnyire az *önök* lesz. Bár a beszélő mindkettőt megszólítja, de a tekintély miatt a formális alakot választja. Abban a situációban viszont, amelyben egy tanár beszél a tanárkollégájához (*te*) és egy diákhöz (*ön*), a mindkettőjükre utaló személyes névmás már az informális *ti* a valószínűbb, itt is a magasabb presztízsű hallgató miatt választ megszólítási formát.¹²

Látható, hogy ezekben az esetekben az, hogy a plurális második személyű entitásokra melyik névmással utalunk, nem csak a dominált atomi entitások feltételezett tulajdonságai alapján határozható meg, a névmás választását nem csak a referencialitás befolyásolja, hanem más grammatikai és pragmatikai tényezők. Emiatt a második személyű tegező és magázó névmások viselkedését nem magyarázhatjuk az interpretációs félhálóval, a magázó alakok nem illeszthetők be a személyes névmások interpretációs hálójába.

3.2.2. Mutató névmások a személyes névmási hálóban

A 3.1. szakaszban megtárgyaltuk, hogy a mutató névmásokhoz nem adható komplex referálási háló, mivel a proximális és a disztális demonstratívumok nem köthetők stabilan az atomi és plurális entitásokhoz. Elképzelhető viszont egy olyan egyszerű interpretációs félháló, amelyben a közelre és távolra mutató névmások referensei nem különböznek el egymástól, erre láthatunk példát a (8) példában.

¹² A tanulmány két bírálója vitatta az itt bemutatott situációkban feltételezett nyelvhasználati mintázatot, azonban mindketten másik helyzetet találtak problémásnak. Ez vagy azt jelenti, hogy eltér az idiolektusuk, és valójában két különböző tegező/magázó stratégiát használnak, vagy – ami valószínűbbnek tűnik – nincs egyértelmű stratégiájuk ezekre a situációkra, ami viszont azt sugallja, hogy itt nem csak grammatikai és/vagy referenciális tulajdonságok befolyásolják a választást.

Fölmerülhet azonban a kérdés, hogy a mutató névmások nem vonhatóak-e össze a személyes névmásokkal: az egyes számú személyes névmások az élő entitásokra utalnak (19a), a mutató névmások pedig az élettelenekre, mégpedig a harmadik személyű névmáshoz hasonló használatlaltal (19b). Bár ezekben a példákban jól elkülöníthetőek a kérdéses elemek élő és élettelen entitásra utaló változatai, bizonyos esetekben ez nem ilyen egyértelmű (19c). További vizsgálatokat igényel annak pontosabb leírása, hogy milyen feltételek meglétekor jelenhet meg csak az egyik vagy a másik alak, illetve hogy mikor van lehetőség mindkettőre, ezzel kapcsolatosan lásd pl. Alberti–Farkas (2018).

- (19) a. Hugó_i elesett, de ő_i/*az_i nem törte el semmijét.
 b. A pohár_i leesett, de az_i/*ő_i nem tört el.
 c. Látom Hugó_i t, de az_i/ő_i nem lát engem.

De megfigyelhetjük, hogy bizonyos esetekben nem referálhatunk egy élő és egy élettelen dologra egyszerre egy többes számú névmással, legyen az személyes névmás vagy mutató névmás. A (20) példában az agrammatikalitást nem a két kifejezés tematikus szerepének eltérése okozza, hiszen mindkettő téma, különböző közöttük csak az élő/élettelen jegyben található:

- (20) Ő_i és a kaktusz_j már nem fértek be az eresz alá, ezért *ők_{i+j}/*azok_{i+j} alaposan eláztak.

Ez azt jelenti, hogy azokat az entitásokat, amelyekre személyes és mutató névmással tudunk referálni, nem lehet sem a személyes névmási, sem a mutató névmási interpretációs félhálóban összeadni, vagyis a mutató névmások nem illeszthetők be a személyes névmási félhálóba.

3.3. Visszaható névmások

Idáig két névmástípust vizsgáltunk meg. A mutató névmásokról megállapítottuk, hogy proximális és a disztális névmások a referencia szintjén nem különböztethetőek meg, ennek hiányában pedig csak egy egyszerű, csupán az atomi és a plurális entitások megkülönböztetését lehetővé tevő interpretációs félhálót tudtunk hozzájuk rendelni.

A személyes névmások interpretációja ezzel szemben sokkal árnyaltabb, nem csak az atomi és a plurális entitásokat tudjuk megkülönböztetni benne, hanem a különböző személyű entitásokat is. A szám és személy szerinti megkülönböztetés az individuumok diskurzusban betöltött szerepét tükrözi vissza. Ráadásul a kialakuló félháló strukturális összetétele is érdekes, a különböző plurális entitások meghatározott, aszimmetrikus hierarchiát alkotnak.

A további névmástípusok ezekhez képest nem vezetnek be új interpretációs félháló szerkezetet. Amely névmások referálnak egyáltalán, azok vagy csak az atomi és a plurális entitások megkülönböztetését tudják kifejezni, mint a vonatkozó névmások, vagy nem is egy egész félháló struktúrával kell az interpretációjukat megadni, hanem csak a teljes, individuumokra épülő referenciális félháló egy-egy elemére referálnak, mint az általános névmások.

Valódi strukturált interpretációs félhálóval csupán a visszaható névmások rendelkeznek a személyes névmásokon kívül. A visszaható névmások interpretációs

féhlálója azonban ugyanolyan elvek mentén strukturálódik, mint a személyes névmásoké (lásd a (9) féhlálót), ugyanúgy a beszélő ~ nem beszélő, illetve a résztvevő ~ nem résztvevő tulajdonságokkal lehet az atomi entitásokat megkülönböztetni, és a plurális entitások is ugyanolyan módon épülnek fel az atomiakból.

3.4. Milyenek lehetnének még a névmási rendszerek?

A (9) ábrán látható interpretációs féhlálóban egy első személyű, két második és kettő harmadik személyű atomi entitást feltételeztünk a modellben. Az individuumok számát természetesen növelhetjük, figyelembe vehetnénk több második vagy harmadik személyű atomi entitást. Ekkor a plurális entitások száma is megnövekedne, n atomi entitás esetén $2^n - (n+1)$ többes számú referenst kapnánk.¹³

Az n atomi entitást tartalmazó modellekben a rájuk épülő féhláló szerkezetek izomorfak egymással, a közöttük levő különbség csak úgy jelentkezik, hogy a beszélő és a résztvevő tulajdonságú individuumok számának változásával más plurális entitásokra lehet a *mi*, *ti* vagy az *ők* névmással utalni, vagyis az SL_1 , SL_2 és SL_3 részféhlálók mérete változik meg, de közben a részféhlálók között megfigyelt (11)–(14) összefüggések továbbra is fennállnak.

Eddig csak a második és harmadik személyű atomi entitások számának a változtatását vizsgáltuk, de ezen a ponton fölmerülhet a kérdés, hogy vajon mi történik, ha az első személyű, beszélő tulajdonságú entitások számát növeljük meg, és egyáltalán van-e értelme ezt a lehetőséget megvizsgálni? Lehet-e egyszerre több beszélő is a diskurzusban? Milyen névmással utalhatunk ekkor azokra a plurális entitásokra, amelyek kizárólag [beszélő +] jegyű atomi entitásokat dominálnak?

Előfordulhat persze, hogy egyszerre többen is beszélnek, egymástól függetlenül (mondjuk egymás szavába vágva), de ekkor mindegyik beszélő a saját perspektívája szerint építi fel az interpretációs modelljét, és abban ő az egyetlen beszélő, a többiek nem, így a plurális entitásokra referáló névmások is ennek megfelelően alakulnak. Előfordulhat az is, hogy fizikailag csak egyetlen beszélő van a szituációban, de többek nevében, akaratából beszél: ez a szituáció is leírható a már ismert módzerekkel, egyetlen [beszélő +] jegyű atomi entitás szükséges hozzá. Lehetnek azonban olyan szituációk, amelyekben a modellben a több „beszélő” elképzelhető, és így a több beszélőre utaló névmás alakjának a kérdése is feltehető. Néhány példát mutatunk ilyen szituációra, elsősorban irodalmi példákat.

China Miéville *Embassytown* (2011, magyarul *Konzulváros*) című regényében az úgynevezett doppelék olyan ikrek, akiknek a kölcsönös empátiás képességét mesterségesen úgy megnövelték, hogy egyetlen elmével rendelkezőnek lehetett tekinteni őket, így képessé váltak az idegen lények multimodális nyelvének a használatára. A doppeléket egyetlen személynek tekintették, általában kettejükhez egyszerre beszéltek, és egyes számú névmásokkal utaltak rájuk, és ők is magukra.

Isaac Asimov Alapítvány-trilógiájának negyedik, *Foundation's Edge* című részében (1982, magyarul *Az alapítvány pereme*) szerepel egy bolygó, Gaia, melynek lakói kollektív tudattal rendelkeznek, bár egyéni tudatuk és döntéseik is van. A regényben a szokásos egyes számú névmásokon kívül a kollektív tudat

¹³ Egy n elemű halmaznak 2^n részhalmaza van, ezek az üres halmaz nélkül alkotnak a referenciális féhlálóval izomorf féhlálót. A plurális elemek halmazához még ebből el kell venni az atomi entitásokat, vagyis az egyelemű részhalmazokat.

különböző plurális részeire a névmások kombinációival referálnak, például *én/mi* amikor a beszélő a teljes kollektíva nevében beszél ('mi mindannyian, és én is'), vagy *én/ő/mi*, amikor egy másik személlyel közös kapcsolatot írnak le ('én és ő, de nem mindannyian').

A *Rick and Morty* című amerikai rajzfilmsorozat *Auto Erotic Assimilation* című részében (2015 s02e03, magyarul: *Felemészítő szerelem*) a címbeli főszereplők találkoznak egy kollektív tudattal (Unity), aki az általa megszállt bolygó összes lakosát irányítja. Ez úgy értelmezhető, hogy van egy irányító én, aki ebben a helyzetben irányítja a többi én-t. A sorozatban a főszereplőkkel való beszélgetése során vagy *mi*-vel vagy *én*-nel reflektál önmagára.

Az *Avengers: Age of Ultron* című filmben (2015, magyarul *Bosszúállók: Ultron kora*) című filmben Ultron egy (gonosz) mesterséges intelligencia, ami több robottestet irányítva áll szemben a Bosszúállók nevű szuperhőscsappal. Ebben a szituációban a jelenetben jelen levő fizikai megnyilvánulása az ellenfeleihez így szól: *All of you against all of me*. Az *all of me* a többes szám első személyű névmás helyett áll, kifejezve, hogy több [beszélő +] tulajdonságú entitást képvisel. Magyarul ezt talán *mindannyiam*-mal lehetne visszaadni – bár ilyen magyar kifejezés nincs.

Az emberi társadalmakban egyelőre nincs esély kollektív tudat kialakulására, így nem tűnik időszerűnek annak vizsgálata, hogy a csak első személyű atomi entitásokat domináló plurális entitásokra vajon milyen névmással referálhatunk. Azonban már most is vannak olyan helyzetek, amelyekben több szereplőt is ugyanaz a tudat irányít, és így egyszerre több individuumra is első személyű névmással utalhatunk. Ilyen helyzet alakulhat ki például az olyan számítógépes játékoknál, ahol a játékos több karaktert is irányíthat egyszerre, és így azok mindegyikére *én*-nel hivatkozik. A játékokban ezek önálló szereplőként szerepelnek (21ab):

- (21)
- Én vagyok ez a varázsló, és most (én) átkot szórok a sárkányra.
 - Ez a lovag is én vagyok, és az átokszórás után (én) levágom a sárkány fejét.
 - Ezzel (én) jól elintézem a sárkányt.
 - Ezzel (mi) jól elintézzük a sárkányt.

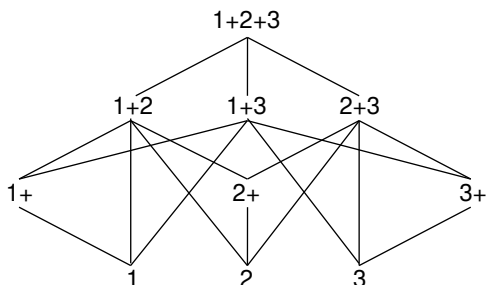
Ilyen szituációban a plurális entitásra egyes szám első személyű névmással (21c) és többes szám első személyű névmással (21d) utalhatunk, de idővel akár kialakulhat egy csak ebben a helyzetben használható névmás is. Ez a csak elméletileg lehetséges névmás referencialitásában hasonlít a magyarban nem, de a különböző nyelvekben meglevő exkluzív határozókhöz.

A magyarban az összes olyan plurális entitásra, ami dominál egy első személyű atomi entitást, a *mi* névmással referálhatunk, függetlenül attól, hogy mennyi második vagy harmadik személyű atomi entitást dominál még. Vannak olyan nyelvek, amelyekben különböző névmás referál ezekre a plurális entitásokra a dominált nem beszélő atomoktól függően. Azokat a többes szám első személyű névmásokat, amelyek a beszélőn kívül csak nem résztvevőt domináló entitásra utalnak, exkluzív névmásoknak nevezi a szakirodalom, mivel a hallgató ki van zárva a csoportból, amire referál. Azt az előzőtől különböző alakú névmást, amivel a hallgatóra is utalhatunk, inkluzívnek nevezzük.

A magyarban és a legtöbb finnugor nyelvben nincs külön exkluzív és inkluzív névmás, de az udmurtban igen: a *ми* névmás exkluzív többes szám első személyű névmás mellett az *асьмеос* inkluzív névmást is használják (Kozmács 1998). Hasonló a helyzet az ausztrál vororo nyelvben (Kozmács 1998), a braziliai maxakali, a kanadai kwakiutl és a fidzsi nyelvben is (Harley–Ritter 2002). Az egyesült államokbeli Southern Sierra Miwok nyelvben az inkluzív névmásoknak két különböző alakja is lehet, attól függően, hogy a beszélőn és a hallgatón kívül utal-e még más személyre is (Cysouw 2013). Azt, amelyik csak a beszélőre és a hallgatóra utal, minimális inkluzív névmásnak nevezzük, amelyik a beszélőn és a hallgatón kívül más személyre is, kiterjesztett inkluzív névmásnak. Cysouw (2002) azt vizsgálja, hogy a világ nyelveiben az eddig felsorolt névmások, illetve az egyes és többes számú alakok homofóniája milyen kombinációkban jelenhet meg.

Az eddig tárgyalt öt többes számú névmástípus (minimális inkluzív, kiterjesztett inkluzív, exkluzív, második személyű, harmadik személyű) denotatívumai jól jellemezhetőek a névmási interpretációs háló különböző részfelhálóival, illetve a névmások által referálható plurális entitások által dominált atomi entitások fajtáival. A harmadik személyű névmás csak harmadik személyű atomokat dominál (3+), a második személyű csak második és esetleg harmadik személyűeket (2+(3)), a kiterjesztett inkluzív első, második és harmadik személyűeket (1+2+3), a minimális inkluzív csak első és második személyűeket (1+2), az exkluzív névmás pedig csak első és harmadik személyű atomi entitásokat dominál (1+3). Az első, második és harmadik személyű atomi entitásokból azonban nem csak az említett öt minimális plurális entitás-osztályt lehet létrehozni, hanem további kettőt is lehet értelmezni. A második személyű névmások által referált plurális entitások például két csoportra oszthatóak az alapján, hogy milyen atomi entitásokat dominálnak: olyanokra, amelyek csak második személyű atomokat dominálnak (exkluzív második személyű névmás, 2+), és olyanokra, amelyek második és harmadik személyű atomokat dominálnak (inkluzív második személyű névmás, 2+3). Az első személyű névmásokról pedig le lehet választani azt a korábban, a kollektív tudat kapcsán bevezetett elméletileg lehetséges többes számú névmást, amely kizárólag első személyű atomi entitásokat dominál (1+). Így összesen hétféle többes számú névmások által referált minimális plurális entitáscsoportot kapunk, attól függően, hogy milyen tulajdonságú atomi entitásokat dominál: 1+1, 2+2, 3+3, 1+2, 1+3, 2+3, 1+2+3. Ez a nyolc lehetséges minimális névmás nyolc interpretációs részfelhálót határoz meg, a részfelhálók pedig a következő hierarchiába szerveződnek:

(22)

A három magyar többes számú személyes névmás ezeket három csoportra osztja: *mi*: 1+, 1+2, 1+3, 1+2+3; *ti*: 2+, 2+3; *ők*: 3+. Elvileg lehetséges a minimális névmások más homofon csoportosítása is, például elképzelhető olyan nyelv, amelyben a harmadik személyű atomokat domináló plurális entitásokra utalunk ugyanolyan alakú névmással (1+2+3, 1+3, 2+3, 3+), a harmadik személyű atomot nem, de második személyűt domináló entitásokra megint más alakú névmással (1+2, 2+), és végül a csak első személyű atomot domináló plurálisokra egy harmadik névmással (1+). Ez utóbbi névmásra, mivel kollektív tudatot feltételez, a természetes nyelvekben valószínűleg nem találunk példát.

A természetes nyelvek között továbbá találunk olyat is, ahol a névmások nem csak az egyes és többes számú entitások között tesznek különbséget, hanem a plurális entitásokat tovább osztályozzák: külön névmást használnak a duális és a többi plurális entitásra referálásakor. Az interpretációs félhálón ezen névmások referenciája is könnyen elkülöníthető, hasonlóan az (5) ábrán a tőszámneves főnévi kifejezések esetén használt számosságán alapuló elkülönítéshez.

Láthatjuk tehát, hogy a személyes névmások interpretációjának félhálós reprezentációja a különböző névmási rendszerek leírására kiválóan alkalmas, segítségével a névmások referenciális tulajdonságait könnyen meg tudjuk fogalmazni. Ez általában is jellemző a formális modellekre, segítségükkel explicitté tehetőek olyan tartalmak, amelyek a formalizálás nélkül csak homályos megfogalmazást kaphatnának.

4. Egyeztetési félhálók

Az előző szakaszban bemutattuk, hogyan lehet a különböző névmásokhoz, elsősorban a személyes névmásokhoz egy olyan interpretációs eszközt megadni, amelynek segítségével nem csak az egyes individuumokra, atomi vagy plurális entitásokra tudunk referálni, hanem azoknak egymással való kapcsolatait is ábrázolni tudjuk. Ezt az interpretációs félhálót elsősorban olyan fogalmakkal, tulajdonságokkal tudtuk jellemezni, amelyek az atomi entitások diskurzusban betöltött szerepével azonosíthatunk: megkülönböztettük a beszélőt a nem beszélőktől, valamint a kommunikáció résztvevőit a kommunikációban részt nem vevőktől. Ezen túlmenően azonban alternatívaként olyan jellemzőket is használtunk, amelyek hagyományosan a nyelv szintaktikai, morfológiai leírása során kerülnek elő: szám- és személyjegyeket.

A dolgozat további részében azt vizsgáljuk meg, hogy az interpretációs félhálót, pontosabban annak egy egyszerűsített, a tényleges referenciális használatától megszabadított, formális változatát hogyan használhatjuk a szám- és személyjegyezteségi jelenségek leírásánál, vagyis az egyeztetési félhálók fogalmát vezetjük be és tanulmányozzuk. Először megmutatjuk, hogy miért érdemes és szükséges az egyeztetési jegyeket hierarchiába rendezni, majd az alany és az ige egyeztetése alapján meghatározzuk a személyes névmások egyeztetési félhálóját, végül a visszaható névmások és a lehetséges antecedenseik egyeztetési félhálói közötti kapcsolatot vesszük szemügyre.

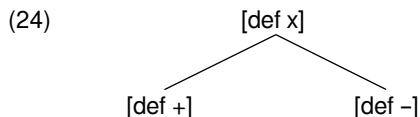
4.1. Koordinált kifejezések

Az egyszerű főnévi csoportok egyeztetési tulajdonságai lexikailag meghatározottak: az egyes névmások szám-, személy- és határozottsági jegyei az adott névmás lexikai tulajdonsága. A több szóból álló, főnévi fejjel rendelkező kifejezések számjegyét a főnévi fej hordozza, határozottsági jegyét a determináns,¹⁴ és mindig harmadik személyűek. Koordinált főnévi csoportok esetében azonban a koordinált tagok mindegyikén megjelennek egyeztetési jegyek, a komplex kifejezés egyeztetési jegyeinek a meghatározása ezért külön figyelmet kíván.

A magyar koordinált főnévi csoportok határozottsági egyeztetését Kálmán László és Trón Viktor vizsgálta meg (Kálmán–Trón 2000). Leírásukban nem csak két határozottsági jegyet feltételeztek: [def +] és [def –], hanem egy absztrakt határozottsági jegyet is: [def x], és ezeket a jegyeket típushierarchiába rendezték. Erre azért van szükség, mert egyes határozottsági jegyű koordinált szerkezetek se határozottként, se határozatlanként nem értelmezhetőek, ellenben szerepelhetnek semleges határozottsági jegyű igével (Kálmán–Trón 2000: 44):

- (23) a. A fát és egy madarat bezzeg *látom/*látok.
b. A fát és egy madarat bezzeg láttam.

A (23) példában az *a fát* főnévi csoport [def +] határozottsági jegyű, az *egy bokrot* [def –] jegyű, de a koordinált *a fát és egy bokrot* nem lehet ezek egyike sem, hiszen nem egyeztethető sem a [def +] jegyű *látom*, sem a [def –] jegyű *látok* igével. A *láttam* múlt idejű alakkal viszont, ami határozott és határozatlan főnévi tárggyal is szerepelhet, állhat a koordinált főnévi csoport. Elemzésükben a [def +] és a [def –] egyeztetési jegyek a koordináció során összegződnek, az összegük pedig az absztrakt, alulspecifikált [def x] lesz, ami egyeztethető a *láttam* ige hasonló határozottsági egyeztetési jegyével. A három egyeztetési jegy a következő félháló struktúrát adja:

Nézzük meg, hogy a koordinált főnévi csoportok vagy névmások hogyan viselkednek szám- és személyegyeztetés szempontjából! A koordinált főnévi csoportok egyeztetési jegyeire az alany esetű mellérendelés melletti igék szám- és személyjegyei alapján következtetünk. Bár a főnévi csoportok szám és személyjegyei elkülöníthetőek egymástól, a tanulmány további részében együtt hivatkozunk rájuk, mint egyetlen egyeztetési jegyre, az 1SG, 2SG, 3SG, 1PL, 2PL és 3PL kifejezésekkel. Bár a *minden kutya* kifejezés interpretációja egy plurális entitás, a grammatikai egyeztetési jegye egyes számú, tehát 3SG lesz.

Háromféle viselkedési mintát figyelhetünk meg. Az első, amit szabályosnak tekintünk, az, amikor a koordinált főnévi alany többes számú igével áll:

¹⁴ Jelen tanulmány csak a szám és személyegyeztetést vizsgálja. Bartos (2000) ad részletesebb elemzést a határozottsági jegy meghatározásáról a főnévi csoportokon, az ige és a tárgy határozottsági egyeztetéséről pedig lásd Szécsényi–Szécsényi (2016)-ot és (2017)-et.

- (25) a. Én és Hugó elmegyünk a boltba.
 b. Ti és én elmegyünk a boltba.
 c. Te és ők elmentek a boltba.
 d. Ő és Amália elmennek a boltba.

A következő szakaszban azt vizsgáljuk meg, hogy az ilyen esetekben hogyan határozhatóak meg a koordinált főnévi kifejezés egyeztetési jegyei, milyen reprezentációt érdemes használni az egyeztetési jegyek jellemzésére ennek érdekében, és hogy ez a reprezentáció milyen kapcsolatban áll a korábban tárgyalt interpretációs félhálókkal.

A második egyeztetési mintázat akkor jelentkezik, amikor a koordinált tagok ugyanolyan személyű és egyes számú egyeztetési jeggyel rendelkeznek. Ekkor lehetőség van olyan igét is szerepeltetni a mondatban, ami nem többes számú, hanem megegyezik a koordinált kifejezések egyeztetési jegyével:

- (26) a. Hugó és ő elmegy a boltba.
 b. Te és te elmész a boltba.

Ez a magyar nyelvben meglevő lehetőség egyeztetési szempontból sok magyaráz-nivalót nem igényel. Érdekes lenne azonban megvizsgálni, hogy az ilyen egyeztetésű mondatok interpretációja különbözik-e a megfelelő többes számú igés mondatok interpretációjától, de ez a mostani tanulmánynak nem célja. Ez az egyeztetési mintá-zat nem zárja ki az első mintázatot, ugyanebben a mellérendelési konfigurációban lehetséges a koordinált kifejezés többes számú egyeztetése is: (25d).

A harmadik egyeztetési mintázatban szintén egyes számú, de különböző sze-mélyjegyű kifejezések vannak koordinálva. Ilyen esetekben előfordul, hogy a mon-datban szereplő ige csak az egyik koordinált taggal egyezik meg:

- (27) Péter és te elmész a boltba.

Ezt a jelenséget performanciajelenségnek tekintjük, ahol nem a mondat struktu-rális tulajdonságai határozzák meg az egyeztetést, hanem csak a mondatban sze-replő szavak közelsége befolyásolja azt: mintha nem is mellérendelt alany lenne. Mivel itt nem a teljes koordinált kifejezés egyeztetési jegyei játszanak szerepet az egyeztetés során, nem vizsgáljuk a jelenséget.

4.2. A személyes névmások egyeztetési félhálója

Nézzük tehát, hogy a nyelvi adatok alapján milyen egyeztetési jegyeket kapunk a különböző koordinált főnévi kifejezéseknél. Az 1. táblázat *X és Y Z* mintájú monda-tokat kódol, ahol *X* a táblázat első oszlopában szereplő kifejezés, *Y* a táblázat felső sorában található kifejezés, *Z* pedig a táblázat belsejében olvasható többes számú ige, pl. *Hugó*_{3SG} és *én*_{1SG} *ülünk*_{1PL}.

A táblázatban egymás mellé kerültek az azonos személyű egyeztetési jegyek. Látható, hogy a harmadik személyű különböző szerkezetű kifejezések ugyanúgy viselkednek (*ő* ~ *Hugó* ~ *a ló* és *ők* ~ *a lovak*), vagyis csak a koordinált tagok egyeztetési jegyei számítanak az egész kifejezés egyeztetési jegyének meghatáro-zásánál. Az egyes és többes számú, de azonos személyű kifejezések is egysége-sen viselkednek a koordináció során.

X	Y								
	én _{1SG}	mi _{1PL}	te _{2SG}	ti _{2PL}	ő _{3SG}	Amália _{3SG}	a sün _{3SG}	ők _{3PL}	a sünök _{3PL}
én _{1SG}	?	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}
mi _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}
te _{2SG}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}
ti _{2PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}
ő _{3SG}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}
Hugó _{3SG}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}
a ló _{3SG}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}
ők _{3PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}
a lovak _{3PL}	ülünk _{1PL}	ülünk _{1PL}	ültök _{2PL}	ültök _{2PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}	ülnek _{3PL}

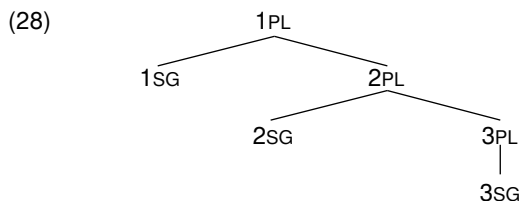
1. táblázat

Az X_{AGRX} és Y_{AGRY} \tilde{u} _{AGR} mondatok egyeztetési táblázata

A táblázatban azonos színárnyalattal lettek megjelölve az azonos egyeztetési jegyű koordinált szerkezetek. Ez az ábrázolás kiemeli, hogy azok az összetételek, amelyekben szerepel első személyű tag (1SG, 1PL), mind többes szám első személyűek (1PL) lettek; amelyekben nincs első személyű tag, de van második személyű (2SG, 2PL), azok többes szám második személyűek (2PL) lettek; végül a maradék, ahol a koordinált tagok harmadik személyűek (3SG, 3PL), ott a koordinált kifejezés többes szám harmadik személyű.

A táblázat műveleti táblázatként is értelmezhető: a koordináció olyan kommutatív művelet, ami az egyeztetési jegyekhez egy újabb egyeztetési jegyet rendel. A művelet egyúttal asszociatív és idempotens is, vagyis a koordináció az egyeztetési jegyek halmazát félháló struktúrába rendezi.

Az egyeztetési félháló Hasse-diagramja a táblázat alapján a következő:

Az egyeztetési félháló maximális eleme az 1PL, bármely más egyeztetési jeggyel koordinálva szintén 1PL jegyű kifejezést kapunk. Az 1SG bármely mással koordinálva szintén 1PL-t ad eredményül, stb. Az 1SG, 2SG és 3SG egyes számú egyeztetési jegyek a félháló atomi elemei.

A (28) egyeztetési félháló és a (9)-ben látható személyes névmási interpretációs félháló (vagy bármilyen más modellben megadható személyes névmási félháló) közötti kapcsolat nyilvánvaló. Bár az interpretációs félháló sokkal több elemet tartalmaz, mint az egyeztetési félháló, de a referáló személyes névmások eloszlása hasonló benne: (28)-ból homomorf, művelettartó leképezéssel megkaphatjuk (9)-et.

Ha az egyeztetési félháló az interpretációs félháló egyszerűsített változata, gondolhatnánk azt, hogy nincs is szükség az egyeztetési félhálóra, hiszen a főnévi kifejezéseknél az interpretáció során úgyis rendelkezésre áll az interpretációs

félháló, amiből kiolvashatóak az egyeztetési tulajdonságok is. Viszont nem csak a főnévi kifejezések egyeztetési tulajdonságaihoz kell hozzáférni, hanem az egyeztetés másik résztvevőjének is, az igének. Mivel azonban az igék nem referálnak, ezért nincs interpretációs félhálójuk sem, ezért abból nem lehet megállapítani az egyeztetési jegyeit sem.

Az egyeztetést továbbá akkor is el tudjuk végezni, ha az alany referenciájával nem vagyunk tisztában. Ha nem tudjuk is, mire referál a *mi* névmás a *Mi és Hugó elmentünk kirándulni* mondatban, tudjuk, hogy többes szám első személyű igealakot kell hozzá választani, vagyis az egyeztetési félháló kapcsolatba hozható ugyan az interpretációs félhálóval, de attól függetlenül van jelen a nyelvben.

4.3. A visszaható névmások egyeztetési félhálója

A szám- és személyjegyek nem csak az ige-alany egyeztetés során kerülnek felhasználásra, hanem a visszaható névmások antecedenssel való egyeztetésénél is: a legegyszerűbb esetekben a visszaható névmás szám- és személyjegye megegyezik az antecedense szám- és személyjegyével is:

- (29) a. Én_{1SG} látom magamat_{1SG}.
 b. Ti_{2PL} látjátok magatokat_{2PL}.
 c. Amália_{3SG} látja magát_{3SG}.

Ezekben az esetekben nemcsak az egyeztetési jegyeik azonosak a visszaható névmásnak és az antecedensnek, hanem a referenciájuk is. Azonban szám- és személyegyeztetés nem csak koreferencia esetén történhet, vannak olyan kifejezések is, ahol a visszaható névmás nem is referál semmire (30ab), vagy van ugyan referenciája, de az nem azonos az antecedense referenciájával (30cd):

- (30) a. Én_{1SG} magamra_{1SG} maradok.
 b. Te magára_{3SG} hagyod Hugót_{3SG}.
 c. Minden lány_{3SG} látja magát_{3SG}.
 d. A fiúk_{3PL} fésűlik magukat_{3PL}.

A visszaható névmás és az antecedense között más esetekben sincs feltétlen koreferencialitás, elegendő a referensek parciális átfedése is. Ebben az esetben az egyeztetési jegyek sem azonosak:

- (31) a. Én_{1SG} látom magunkat_{1PL} (= magamat és még valakit)
 b. Te_{2SG} látod magatokat_{2PL} (= magadat és még valakit, de engem nem)
 c. Hugó_{3SG} látja magukat_{3PL} (= magát és még valakit, de engem és téged nem)

A (31) példában a visszaható névmások által referált individuumhalmaznak eleme az antecedens által referált individuum. Fordítva, vagyis hogy a visszaható névmás referenciája legyen eleme az antecedens referencialalmazának, nem megengedett a magyarban:

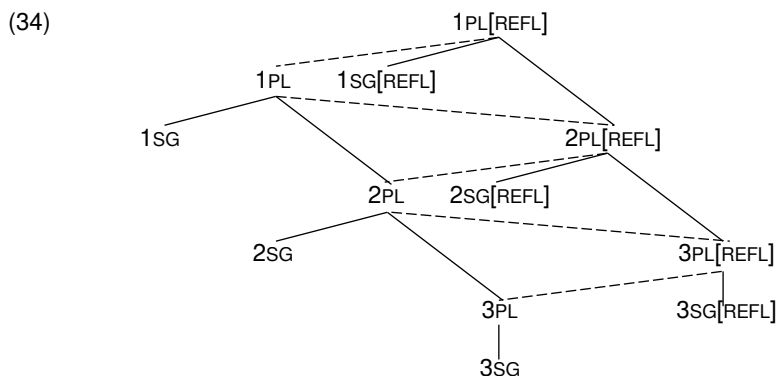
- (32) a. *Mi látjuk magamat/engem.
 b. *Ti látjátok magadat/téged.

Azonban nem elegendő feltétel az, hogy a visszaható névmás referencialmaza elemként tartalmazza az antecedens referenciáját, mint láttuk azt a (31) példákban, mivel bizonyos esetekben előfordul az, hogy bár az antecedens referencialmaza elemként tartalmazza az anafora referenciáját, mégsem jelenhet meg a reflexív anaforikus névmás (33ab), viszont ezekben az esetekben ugyanebben a pozícióban megjelenhet az ugyanolyan referencialitású személyes névmás (33cd):

- (33) a. *Te_{2SG} látod magunkat_{1PL} (= magadat és engem)
 b. *Ő_{3SG} látja magatokat_{2PL} (= magát és téged)
 c. Te_{2SG} látsz minket_{1PL} (= magadat és engem)
 d. Ő_{3SG} lát titeket_{2PL} (= magát és téged)

Ez azt mutatja, hogy a visszaható névmásoknál nem az antecedenssel történő parciális vagy teljes referenciális azonosságot várjuk el, vagyis a visszaható névmások nem referenciálisan megszorítottak, hanem az antecedens és a visszaható névmás egyeztetési jegyeinek, egyeztetési hálójának az interakciója határozza meg a visszaható névmás alakját.¹⁵

A visszaható névmás alakjának a meghatározását a következő félháló segítségével végezhetjük el:

A félhálóban megtaláljuk a (28)-ban bemutatott egyeztetési félhálót, valamint annak visszaható névmási párját: a 1SG[REFL], 2SG[REFL], 3SG[REFL], 1PL[REFL], 2PL[REFL] és a 3PL[REFL] a megfelelő egyeztetési háló reflexív párjai. A két izomorf félhálót további közvetlen dominanciát kifejező élek kötik össze: 1PL[REFL] → 1PL → 2PL[REFL] → 2PL → 3PL[REFL], ezek szaggatott vonallal vannak jelölve a Hasse-diagramon. A megfelelő visszaható névmási alak kiválasztása a következőképpen történik:

- (35) 1. Azonosítjuk a mondatban azt a R kifejezést, amit visszaható névmással kell kifejeznünk, vagyis azt a kifejezést, amit köt kötési a tartományon belül egy A antecedens.

¹⁵ Bár a (33cd) példákban a tárgy nem visszaható névmási alakot vesz fel, hanem személyes névmási alakot, a tárgy és az alany parciális koreferencialitása miatt ugyanúgy visszaható névmásnak tekinthetjük, mint a (31a–c) példákban.

2. Az antecedens egyeztetési jegye agr_A .
3. Megkeressük ennek reflexív párját: $\text{refl}(\text{agr}_A)$.
4. Ha R nem referáló kifejezés,¹⁶ vagy a referenciája megegyezik A referenciájával, akkor $\text{refl}(\text{agr}_A)$ lesz a megfelelő visszaható névmási alak.
5. Ha az R és az A referenciája csak parciálisan azonos, akkor megkeressük R egyeztetési jegyét: agr_R .
6. A (34) visszaható névmási egyeztetési félhálóban megkeressük $\text{refl}(\text{agr}_A)$ és agr_R összegét, vagyis legkisebb felső korlátját. Ez lesz a megfelelő visszaható névmási alak.

A (31a) *Én látom magunkat* mondat visszaható névmását például az *Én látom X-t* ($X = \text{én} + \text{Hugó}$) mondatváz alapján határozhatjuk meg, ahol $A = \text{én}_{1\text{SG}}$, $R = X_{1\text{SG}+3\text{SG}}$, $\text{refl}(\text{agr}_{\text{én}}) = 1\text{SG}[\text{REFL}]$ és $\text{agr}_X = \text{agr}_{\text{én}+\text{Hugó}} = 1\text{PL}$. Az $1\text{SG}[\text{REFL}]$ és a 1PL legkisebb felső korlátja a (34) félhálóban az $1\text{PL}[\text{REFL}]$ lesz, az ezt viselő megfelelő tárgy esetű reflexív névmás pedig a *magunkat*.

A (33c) *Te látsz minket* mondat visszaható névmási alakjának meghatározásához a *Te látod X-t* ($X = \text{te} + \text{én}$) mondatváz alapján: $A = \text{te}_{2\text{SG}}$, $R = X_{2\text{SG}+1\text{SG}}$, $\text{refl}(\text{agr}_{\text{te}}) = 2\text{SG}[\text{REFL}]$ és $\text{agr}_X = \text{agr}_{\text{te}+\text{én}} = 1\text{PL}$. A $2\text{SG}[\text{REFL}]$ és az 1PL elemeknek két felső korlátja van a félhálóban: 1PL és $1\text{PL}[\text{REFL}]$, amelyek közül a legkisebb az 1PL , az ehhez tartozó visszaható névmás pedig a *minket*.

Az egyeztetési jelenségek és az azokat leíró egyeztetési félháló természetesen nyelvspecifikusak, más nyelvekben máshogyan történhet a névmás és az antecedense egyeztetése. Az angolban például a (31)–(32) példák grammatikalitása különbözik a magyartól (l. den Dikken–Lipták–Zvolenszky 2001):

- (36) a. I saw us / *ourselves.
 $\text{én}_{1\text{SG}}$ lát.PAST minket $_{1\text{PL}}$ / magunkat $_{1\text{PL}}$
 'Én láttam magunkat.'
- b. We saw me / *myself.
 $\text{mi}_{1\text{PL}}$ lát.PAST engem $_{1\text{SG}}$ / magam $_{1\text{SG}}$

5. Összefoglalás

Tanulmányunk első részében megmutattuk, hogyan terjeszthető ki Maleczki (1995) főnévi kifejezésekre bevezetett félhálós interpretációs modellje a személyes névmásokra. A diskurzusuniverzumban meglevő atomi entitásokat a diskurzusban betöltött szerepük szerint két tulajdonsággal jellemeztük: $[\pm \text{beszélő}]$ és $[\pm \text{résztevő}]$. Az atomi entitások fölé építhető referenciális félháló plurális entitásait az alapján csoportosítottuk, hogy milyen tulajdonságú atomi entitásokat domináltak. Megállapítottuk, hogy ez a csoportosítás szorosan összefügg azzal, hogy a plurális entitásokra melyik többszámú személyes névmással utalhatunk, ezért ezt a struktúrát a személyes névmások interpretációs félhálójának tekinthetjük.

Az egyes személyes névmások denotatívumai ennek a félhálóban részfélhálóit alkotják, továbbá ezek a részfélhálók egymással is hierarchikus viszonyban állnak: az *ők* névmással referálható plurális elemek mindegyikét dominálja legalább egy *ti*

¹⁶ Lásd a (30) példákat!

és *mi* névmás által referálható plurális entitás, fordítva viszont soha, továbbá a *ti* névmással referálható plurális entitások mindegyikét dominálja legalább egy *mi* névmással referálható plurális entitás, de fordítva sosem. Ez a egyes személyes névmások interpretációs részféhlálók hierarchiáját mutatja, mégpedig a tanulmány címében jelölt hierarchiát.

A mutató névmások denotatívumai is hasonló, de sokkal egyszerűbb interpretációs féhlálóval modellezhetőek, amelyben azonban csak az atomi és a plurális entitások különíthetőek el, a disztális és a proximálisok nem. A mutató névmásoknak a személyes névmási interpretációs féhlálóba való integrálása nem lehetséges.

Nem oldható meg a tegező és a magázó személyes névmások (*te-ön*, *ti-önök*) integrációja sem, mert a tegező és magázó névmással referálható atomi entitásokat egyaránt domináló plurális entitások esetében nem állapítható meg egyértelműen, hogy tegező vagy magázó névmásokkal utalhatunk-e rá, vagyis a tegezés és a magázás nem pusztán interpretációs kérdés.

A névmások interpretációs féhlálóval való jellemzésével foglalkozó szakasz végén megvizsgáltuk, hogy a természetes nyelvekben milyen további lehetséges személyes névmási rendszerek elképzelhetőek még. Ezen hipotetikus vizsgálat során kitértünk a kollektív tudatú beszélővel rendelkező világoknál a több beszélőre egyezre utaló többes számú névmásokra. Ezután megmutattuk, hogy a világ nyelveiben megfigyelhető exkluzív és inkluzív, valamint a duális és triális névmások hogyan értelmezhetőek a bemutatott interpretációs féhláló segítségével, és hogy milyen további névmástípusok elképzelhetőek a rendszerben. Azt hogy ezek közül melyik kombináció található meg a világ nyelveiben, további vizsgálatokat igényel.

A magyar referáló névmások leírásánál nem foglalkoztunk a birtokos névmásokkal (*enyém*, *teitek* stb.), mivel ezek interpretációja során nem csak egy individuummal kell számolni, hanem individuumpárok terminusában lehet csak leírni viselkedésüket, *ti*. a birtokos(ok) (szám- és személyjegyek) és a birtok(ok) (számjegyek) közötti relációként. Ennek leírása is hátravan még.

A tanulmány második részében az egyeztetési féhlálók fogalmát vezettük be. Ez elsősorban az alany és az ige szám- és személyjegyeinek az egyeztetésében játszanak szerepet. Az egyeztetési féhlálóval a személyes névmások és más főnévi csoportokat jellemeztünk. A féhlálós reprezentációra azért van szükség, mert egyes egyeztetési jegyű koordinált kifejezéseknél a teljes kifejezés egyeztetési jegyei egyértelműen meghatározhatóak, de sokszor különböznek a koordinált tagok egyeztetési jegyeitől. Az egyeztetési féhláló segítségével ilyen esetekben a tagok egyeztetési jegyeinek a legkisebb felső korlátja féhlálós művelet adja a teljes kifejezés egyeztetési tulajdonságait.

Megmutattuk, hogy az egyeztetési féhláló különbözik az interpretációs féhlálótól, mert az egyeztetési tulajdonságok meghatározásánál nincs szükség az interpretáció ismeretére. Az egyeztetési féhláló azonban kapcsolatba hozható az interpretációs féhlálóval – legalábbis a személyes névmások esetében –, annak homomorf egyszerűsítése. Az egyeztetési féhlálóban így ugyanazt a hierarchiát figyelhetjük meg, amit az interpretációs féhláló részféhlálói esetén is tapasztalhattunk.

Az alanyi egyeztetésen kívül a visszaható névmások és azok antecedensei közötti kapcsolatot is egyeztetési féhláló segítségével adtuk meg. Megmutattuk, hogy a visszaható névmások esetében sem interpretációs azonosságot vagy kapcsolatot kell feltételezni, hiszen referencia nélküli visszaható kifejezések is előfordulnak a

nyelvben, így a visszaható névmások egyeztetése sem szemantikai jellegű. További megállapításunk az, hogy a referenciális visszaható névmások esetében sem szükséges a teljes koreferencialitás az antecedenssel, hanem elég a parciális is: az antecedens referense az eleme/részhalmaza kell hogy legyen a visszaható névmás referensének. A *te látsz minket* (= téged és engem) mondat elemzésénél rámutatunk, hogy ilyen parciális koreferencia esetében a visszaható névmás nem feltétlenül visszaható névmási alakú, hanem lehet személyes névmási alakú is.

A visszaható névmás alakjának a kiválasztását egy kombinált, az antecedens egyeztetési félhálóját és a visszaható névmás egyeztetési félhálóját is magában foglaló félháló segítségével adtuk meg, melynek során a két egyeztetési félháló megfelelő elemeinek a legkisebb felső korlátja adta a visszaható kifejezés megfelelő alakját.

A természetes nyelv leírásában tehát hasznosnak tűnik a strukturált modellek és reprezentációk használata, a félháló segítségével olyan összefüggések és elemzési módszerek adhatók meg, amelyek különben nehezen lennének formalizálhatóak.

Hivatkozások

- Alberti, Gábor – Judit Farkas 2018. The case of competing back-referencing pronoun variants with information structural functions in Hungarian. In Huba Bartos – Marcel den Dikken – Zoltán Bánréti – Tamás Várad (szerk.) *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 94) Cham: Springer. 263–278. doi:10.1007/978-3-319-90710-9_17.
- Bartos Huba 2000. Az alanyi és a tárgyas ragozásról. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 153–170.
- Barwise, Jon – Robin Cooper 1981. Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4/2:159–219. doi:10.1007/BF00350139.
- Bús Ivett Virág 2019. *A személyes névmások interpretációja félháló struktúra segítségével*. Szakdolgozat. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Cysouw, Michael 2002. 'We' rules: The impact of an inclusive/exclusive opposition on the paradigmatic structure of person marking. In Horst J. Simon – Heike Wiese (szerk.) *Pronouns – Grammar and Representation*. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 52) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 41–62. doi:10.1075/la.52.06cys.
- Cysouw, Michael 2013. Inclusive/Exclusive Distinction in Independent Pronouns. In Matthew S. Dryer – Martin Haspelmath (szerk.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/39> (2019. 06. 19.).
- Csatár Péter – Tóth Enikő 2015. Az indexikális főnévi mutató névmások kontextuális használata. In Bódog Alexa – Csatár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.) *Használat és hatás. Újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. (Pragmatika 4) Budapest: Loisir Kiadó. 67–80.

- Dikken, Marcel den – Anikó Lipták – Zsófia Zvolenszky 2001. On inclusive reference anaphora: New perspectives from Hungarian. In Karine Megerdooian – Leora Anne Bar-el (szerk.) *WCCFL 20 Proceedings*. Sommerville: Cascadilla Press. 137–149.
- Gyuris Beáta – Varasdi Károly – Maleczki Márta 2006. *Formális szemantika*. Szeged: JATEPress.
- Harley, Heidi – Elizabeth Ritter 2002. Structuring the bundle: A universal morphosyntactic feature geometry. In Horst J. Simon – Heike Wiese (szerk.) *Pronouns – Grammar and Representation*. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 52) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 23–39. doi:10.1075/la.52.05har.
- Kálmán László – Trón Viktor 2000. Értékek azonossága-e az egyeztetés? In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 43–56.
- Kozmács István 1998. Inkluzív személyes névmás a finnugor nyelvekben? *Votják ми~асьмеос*. *Néprajz és Nyelvtudomány* 39:137–143.
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina 2000. A névmások. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 152–175.
- Laczkó Krisztina 2004. A névmási rendszer funkcionális keretben I. *Magyar Nyelvőr* 128/4:469–479.
- Laczkó Krisztina 2005. A névmási rendszer funkcionális keretben II. *Magyar Nyelvőr* 129/1:78–88.
- Landman, Fred 1989a. Groups, I. *Linguistics and Philosophy* 12/5:559–605. doi:10.1007/BF00627774.
- Landman, Fred 1989b. Groups, II. *Linguistics and Philosophy* 12/6:723–744. doi:10.1007/BF00632603.
- Link, Godehard 1991. Plural. In Arnim von Stechow – Dieter Wunderlich (szerk.) *Semantik / Semantics*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 418–440. doi:10.1515/9783110126969.6.418.
- Maleczki Márta 1995. A magyar főnevek és determinánsok interpretációja strukturált tartományú szemantikai modellekben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 36:199–234.
- Partee, Barbara H. – Alice Ter Meulen – Robert E. Wall 1990. *Mathematical Methods in Linguistics*. (Studies in Linguistics and Philosophy 30) Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Simkó Katalin Ilona 2015. Kollektív-disztributív többértelműségek az inkvizitív szemantikában. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LINGDOK 14. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. 165–180.
- Szécsényi Tibor – Szécsényi Krisztina 2016. A tárgyi egyeztetés és a főnévi igeneves szerkezetek. In Kas Bence (szerk.) *„Szavad ne feledd!” Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 117–127.
- Szécsényi, Krisztina – Tibor Szécsényi 2017. Definiteness Agreement in Hungarian Multiple Infinitival Constructions. In Joseph E. Emonds – Markéta Janebová (szerk.) *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2016*. Olomouc: Palacký University. 75–89.

Tóth Enikő 2019. Ez vagy az? Egy produkciós kísérlet eredményei. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1:129–146. doi:10.14232/JENY.2019.1.5.

Tóth Enikő – Csatár Péter 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1:67–85. doi:10.14232/JENY.2014.1.6.

A szerzőkről

Szécsényi Tibor az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszéken elsősorban mondattani, logikai és számítógépes nyelvészeti tárgyakat oktat.

Elérhetősége: szecsényi@hung.u-szeged.hu

Kovács Viktória az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Elméleti Nyelvészet Programjának számítógépes nyelvészet orientációján doktoranduszhallgató. Kutatási témája a névmási anafora vizsgálata.

Elérhetősége: viktoriam.kovacs12@gmail.com

Bús Ivett Virág nyelvészhallgató az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszéken.

Elérhetősége: busivett@gmail.com